

Summodeisme

Af Jens-André Herbener

All real science rests on classification and only in case we cannot succeed in classifying the various dialects of faith, shall we have to confess that a science of religion is really an impossibility. (Max Müller 1873: 68)

Klassifikation af religioner og fænomener i religioner er, som allerede en af religionsvidenskabens *founding fathers* F. Max Müller slog fast, fundamental for et videnskabeligt studium af religion. Og en af hovedårsagerne ligger lige for: Ikke blot er menneskehedens religionshistorie kendetegnet af en nærmest uudtømmelig mangfoldighed af forskellige religioner. De enkelte religioner befinder sig også i en stadig proces af forandring, transformation og tilpasning.

Skal det empiriske kaos forvandles til et kosmos af mønstre og strukturer, forskelle og ligheder, typiske og atypiske træk, er klassifikationer uomgængelige. Da de kategorier, der indgår heri, endvidere altid implicerer en bestemt forståelse af det, de anvendes om, har man allerede gennem klassifikationen tilbagelagt et par af de første vigtige skridt i retning af en systematisk forståelse af religion(er). Alternativt kunne man nøjes med at beskrive hver enkelt religion ved hjælp af dens eget vokabular, men i så fald har man fravalgt det videnskabelige studium af religioner, da det nødvendigvis forudsætter et komparativt anlagt begrebsapparat.¹

Et sådant er imidlertid ikke uden faldgruber og problemer. Som bekendt har den komparative religionsforskning siden slutningen af 1960'erne været genstand for heftig kritik. F.eks. er Jonathan Z. Smiths programmatisk diktum "Map is not territory" (Smith 1978) blevet ophøjet til slagord og gentaget et utal af gange. Specielt fra såkaldt postmodernistisk side er komparative tilgange blevet beskyldt for "intellectual imperialism, universalism, theological foundationalism, and anti-contextualism." (Patton & Ray 2000: 1). Et centralt element i kritikken er, at mange af religionsvidenskabens kategorier har *forvrænget* det, som de skulle beskrive og klassificere på adækvat vis; f.eks. ved at fokusere på ligheder på bekostning af forskelle, negligere kontekst og historisk forandring samt indlæse ofte protestantisk prægede, vesterlandske forestillinger i fremmede religioner (Stausberg 2006).

---

¹ For indføringer i komparativ teori og metode såvel som mange af de problemer, der er knyttet hertil, se Podemann Sørensen 2006; Stausberg 2006; Sand & Podemann Sørensen 1999.

Der er ingen tvivl om, at en betydelig del af kritikken har været berettiget, men at den skulle føre til en opgivelse af komparative tilgange, sådan som nogle har slået til lyd for, ville svare til at kurere en migræne med halshugning. Den væsentligste konsekvens af kritikken synes da også at være blevet en højere grad af kritisk refleksion over religionsvidenskabens terminologi og taksonomier. Og her er der fremdeles nok at tage fat på.

Emnet for denne artikel er nogle af de problemer, der knytter sig til klassificering af gudsforestillinger. Den uden sammenligning mest udbredte taksonomi inden for dette område er den *teistiske*, der omfatter termer som f.eks. monoteisme, polyteisme, henoteisme, panteisme og ateisme. Ingen af disse er uproblematisk,² men det, der skal optage os her, er klassificeringen af forestillinger, der *kombinerer* to veletablerede kategorier. Konkret drejer det sig om et notorisk ”grænsetilfælde” mellem monoteisme og polyteisme, nemlig de relativt udbredte forestillinger om en øverste gud, af hvilken andre guder opfattes som manifestationer, aspekter, kropsdele m.m.³

Ofte har man klassificeret dem som monoteisme, særlige former for monoteisme, monoteistiske ”tendenser” eller lign. Det er imidlertid problematisk. Førstedelen af ordet monoteisme er afledt af det græske *monos*, der betyder ”alene”, ”kun”, ”kun én” (LSJ: 1145; Auffarth 1993: 104). Sidstedelen *-teisme* er afledt af det græske *theos*, der som bekendt betyder ”gud”. Den sproglige grundbetydning er med andre ord, at der kun eksisterer én gud, hvilket nødvendigvis implicerer, at andre guder er falske.⁴ De fleste standarddefinitioner af monoteisme bygger herpå, f.eks. *The Oxford English Dictionary*: “The doctrine or belief that there is only one God”, og *Webster’s Third New International Dictionary of the English Language*: “the doctrine or belief that there is but one God”.⁵ Grunddefinitionen af monoteisme i de fleste religionsvidenskabelige leksikonartikler svarer ligeledes hertil,⁶ ligesom de som konsekvens heraf typisk fremhæver jødedom, kristendom og islam som hovedeksemplerne på regulær monoteisme.⁷ Ovennævnte forestillinger om mindre guder, der opfattes som dele af en øverste gud, er imidlertid ikke eller kun meget sjældent *eksklusivistiske*: Ikke blot inkluderer de flere guder ud fra det ene eller

---

² Det skyldes hovedsageligt deres implicite, kristen-eurocentriske bagage, jf. diskussionerne hos Assmann 2007: 17ff; van Nuffelen 2010: 17ff; North 2010: 35ff.

³ For konkrete eksempler herpå, se nedenfor.

⁴ Dette til forskel fra *monolatri*, der betoner *dyrkelsen* af udelukkende én gud, men uden at afvise *eksistensen* af andre guder, jf. nedenfor.

⁵ *The Oxford English Dictionary*, 2011 (online edition: www.oed.com); *Webster’s Third New International Dictionary of the English Language*, 1993: 1464.

⁶ Jf. f.eks. Smith 1995: 728; Ludwig 2005: 6155f; van Baaren 2009.

⁷ Jf. f.eks. Lang 1998: 148f; 160-65; Ludwig 2005: 6155-57; van Baaren 2009.

andet perspektiv; de optræder som hovedregel også i klart polyteistiske kontekster. Endvidere indebærer de almindeligvist ikke nogen antagonisme mod andre religioner.

Imidlertid defineres monoteisme undertiden også på bredere vis, således ifølge *The HarperCollins Dictionary of Religion*: “In a broader sense monotheism may also denote belief in only one high or ultimate god (sometimes termed henotheism) with a plurality of lesser and nonultimate deities under the high god’s authority, or a plurality of lower manifestations of that ultimate god.” (Smith 1995: 728). Sammenlign *Handbuch religionswissenschaftlicher Grundbegriffe*, der definerer monoteisme som ”Eingottglaube”, men uden at udelukke væsner, der er den øverste guds ”Geschöpfe” eller ”Untergebene” (Lang 1998: 148).

For det andet har man undertiden udstyret termen med kvalificerende adjektiver med henblik på at klassificere bl.a. ovennævnte forestillinger. Artiklen om monoteisme i *Handbuch religionswissenschaftlicher Grundbegriffe* opererer med kategorien ”filosofisk monoteisme”, der kan betegne forestillingen om en øverste gud, hvor andre guder blot er dens ’lemmer’ (Lang 1998: 153). Artiklen om monoteisme i *The Encyclopedia of Religion* indeholder kategorien “emanational mystical monotheism”, der bl.a. betegner forestillingen om mange guder, der imidlertid opfattes som ”emanations of the one divine source, which is conceived of in theistic terms” (Ludwig 2005: 6160). Artiklen om monoteisme i *Encyclopædia Britannica* anvender kategorien “inclusive monotheism”, der indebærer, at der eksisterer mange guder. De har imidlertid ingen uafhængig eksistens, men er grundlæggende alle ”one and the same”. Den opererer tillige med kategorien ”pluriform monotheism”, der er en variant af førstnævnte. Den betegner forestillingen om, at samtidig med at en række guder opfattes som selvstændige væsner, opfattes de som manifestationer af én gud eller én guddommelig substans (van Baaren 2009).⁸

Heller ikke dette er imidlertid uproblematisk. For det første bidrager den brede definition og den lige så bredspektrede anvendelse af termen monoteisme om ikke blot jødedom, kristendom og islam, men tillige om andre typer religioner og traditioner, til at udviske forskellene mellem disse, idet den formidler det indtryk, at der er væsentlige lighedstræk. Det er langt fra altid tilfældet.⁹ For det andet er den uensartede terminologi forvirrende, og dermed forøges risikoen for misforståelser og misrepræsentationer. En afgørende taksonomisk pointe er, at man ikke bør anvende den samme kategori om forskellige gudsforestillinger, hvis det kan undgås. Kontekst og forskelle bør respekteres og terminologisk entydighed tilstræbes, ellers kan et misvisende billede af

---

⁸ Referencerne er til CD-ROM udgaven, og derfor er der ingen sidehenvisninger.

⁹ Om vigtige forskelle mellem de tre abrahamiske religioner og mange ikke-monoteistiske religioner, se Assmann 2007; 2010; Stark 2001.

kildematerialet blive konsekvensen. Spørgsmålet er imidlertid, om der findes et bæredygtigt alternativ til ovenstående? Svaret er ja.

I udlandet vinder termen *summodeisme* i stigende grad frem. Førstedelen af ordet er afledt af det latinske *summa*, der betyder ”den øverste plads”, ”sum”, ”helhed” (Lewis & Short 1966: 1800); sidstedelen *-deisme* kommer af det latinske *deus*, der som bekendt betyder ”gud”. Termen er blevet dannet af den politiske filosof og historiker Eric Voegelin (1901-1985), der bl.a. brugte den til at betegne forestillingen om ”a manifold of highest local divinities as aspects of the one highest empire god.” (Voegelin [1956] 1976: 8), eller om ”various sun gods of Egypt as aspects of the one god who had become politically supreme.” (Voegelin [1957] 1974: 35). Den er siden blevet overtaget og anvendt på lidt forskellig vis af bl.a. ægyptologerne Edward F. Wente (2002: 227) og Jan Assmann (2007: 18), og bibelforskerne Klaus Koch (2003: 234) og Mark Smith (2008: 168ff). Sidstnævnte definerer termen på følgende måde: ”In view of its etymological roots, the term ‘summodeism’ may be used to convey the notion of one deity as the sum and summit of the reality of other deities. Understood in this way, ‘summodeism’ conveys a theism in which the deities are regarded as aspects or functions of a chief god, with political power often key to its expression.” (Smith 2008: 169).

Smiths definition er dækkende for de fleste forskeres anvendelse af termen, hvilket primært har været om gudsforestillinger i nærorientalsk religion. Indtil videre er den imidlertid ikke særligt udbredt. F.eks. figurerer den endnu ikke i nogen af de store religionsvidenskabelige leksika og ordbøger, ligesom jeg endnu ikke har stødt på den i dansk religionsforskning.

Det bør i mine øjne ændres, da den har nogle klare fordele som komparativ kategori i religionsvidenskaben. For det første muliggør den større klassifikationsmæssig præcision og konsistens. For det andet minimeres risikoen for misrepræsentationer som følge af de forskellige definitioner og den bredspektrede brug af termen monoteisme, der kendetegner status quo.¹⁰ En vigtig pointe er, at summodeisme ikke i sig selv implicerer eller associerer eksklusivisme, men oftest er dybt integreret i polyteistiske religioner, ja, forskellige guder inden for samme religion kan være genstand for summodeistiske forestillinger (jf. nedenfor).

---

¹⁰ Jf. assyriolog Barbara Porters kritik: “it is almost immediately apparent to anyone reading scholarly discussions about whether a particular ancient culture can properly be called monotheistic, that the word ‘monotheism’ has in practice been defined in a surprising variety of ways and applied to religious systems that in some cases appear markedly different in their concepts of divinity as singular or plural. (...) It [monotheism] has been applied to a variety of different religious practices and systems, some of which involve the existence of a single divine being and no others, some of which have many other beings that might be included in the category ‘divine’. So I don’t like using the word at all.” (Porter 2000a: 322f).

Termen summodeisme kan med andre ord udfylde et problematisk hul i det religionsvidenskabelige begrebsapparat, hvad angår klassifikation af gudsforestillinger, og jeg vil i det følgende demonstrere dens praktiske anvendelighed som komparativ kategori. Gennemgangen bygger på følgende definition: *Summodeisme betegner enhver form for forestilling om guder eller andre overmenneskelige væsner, der opfattes som manifestationer, egenskaber, aspekter, emanationer, hypotaser eller kropsdele af en øverste gud.*¹¹

Ægyptisk religion

Der findes adskillige eksempler på summodeistiske forestillinger i ægyptisk religion, især i Det Nye Rige (ca. 1550-1070 f.v.t.).¹² Et af de berømteste tilfælde er følgende passus fra en hymne til Amon, der var den mægtigste gud på denne tid: "All gods are three: Amun, Re, Ptah, they have no equal. His name is hidden as Amun; he is Re in the face, his body is Ptah."¹³ Med andre ord: Der er tre hovedguder i alt, men de er *samtidig* aspekter eller dele af én gud. De identificeres eller omtales nemlig med pronominer i ental, hankøn, der utvivlsomt refererer til Amon, hymnens suveræne gud (Baines 2000: 56f).

Som et andet eksempel på et summodeistisk træk kan nævnes "den memphitiske teologi", der er den almindelige betegnelse for en myte bevaret på en indskrift fra ca. 700 f.v.t. Her er det Ptah, der lovprises som urgud og skabergud; om ham står der bl.a.: "His Ennead is before him, in teeth and lips ... the Ennead is teeth and lips in this mouth that pronounced the identity of everything"

---

¹¹ Summodeisme adskiller sig på følgende vis fra termerne henoteisme og monolatri, der også anvendes om gudsforestillinger, der ikke er "egentlig" monoteisme. Førstedelen af *henoteisme* er afledt af det græske *heis*, der betyder "en" (LSJ: 492; Auffarth 1993: 104). Modsat monoteisme (ifølge de fleste definitioner) er henoteisme ikke eksklusivistisk, og det betegner i religionsvidenskaben – siden F. Max Müller indførte begrebet – ofte den midlertidige ophøjelse af en gud som den eneste (eller absolut overlegne) i en polyteistisk kontekst, f.eks. i en hymne til en guddom. Forskellige guder inden for samme religion kan være genstand for en sådan dyrkelse. Undertiden anvendes henoteisme også til at karakterisere dyrkelsen af en permanent hovedgud blandt en række mindre guder, som det imidlertid også er legitimt at dyrke (jf. Mackintosh 1915: 310f; Yusa 2005: 3913; Hornung 1996: 236f; Versnel 2000: 87f). Der findes faktisk flere opfattelser af, hvordan termen henoteisme bør defineres, men et fællestræk ved de allerfleste af disse er, at "henotheism is used to designate a focus on a single god within a polytheistic framework" (van Nuffelen 2010: 19). Hvad *monolatri* angår, er sidstedelen af ordet afledt af det græske *latreia*, der betyder "dyrkelse" (LSJ: 1032). Monolatri kan dels betegne den rituelle side af monoteistiske forestillinger, dels – og oftere – betegne en selvstændig religionsform, der indebærer (et krav om) en permanent dyrkelse af udelukkende én gud, men uden at eksistensen af andre guder benægtes. Monolatrisk gudsdyrkelse er altså eksklusivistisk, hvilket henoteistisk gudsdyrkelse ikke er (jf. Mackintosh 1915: 310f; Yusa 2005: 3913).

I øvrigt er der flere eksempler på, at man også har anvendt termen henoteisme til at betegne de forestillinger, som termen summodeisme omfatter (f.eks. Versnel 2000: 150; Holt & Nielsen 1997: 73), men det falder uden for de mest udbredte definitioner af henoteisme, og det hænger formentlig sammen med et manglende kendskab til summodeisme, subsidiært et mangelfuldt kendskab til eller alternative definitioner af henoteisme.

¹² For danske indføringer i ægyptisk religion og dens litteratur, se Podemann Sørensen 1999; 2009.

¹³ Citeret fra Baines 2000: 56. Teksten, som citatet stammer fra, hidrører fra slutningen af kong Ramses II's regeringstid (1290-1224 f.v.t.), se COS I: 23-26.

(COS I: 22). Ordet *enneade* refererer ofte til den heliopolitanske nigudekreds, der bestod af Atum, Shu og Tefnut, Geb og Nut, Osiris og Isis, Seth og Nephthys, og det gør den ud fra konteksten at dømme også her.¹⁴ Teksten siger ikke blot, at en magtfuld konstellation af guder er underlagt Ptah, men også at den udgør dele af hans krop, nemlig hans ”tænder og læber”. Ja, afslutningsvist står der sågar, at alle guder er samlet og forenet i herren over Øvre- og Nedreægypten, dvs. Ptah (COS I: 23).

I begge tekster, som ovenstående citater er taget fra, er der et markant fokus på én gud (henholdsvis Amon og Ptah), men dette fokus er langt fra eksklusivistisk. Der optræder flere guder eller gudekonstellationer i teksterne, og den religionshistoriske kontekst, de stammer fra, er ligeledes klart præget af polyteisme (Baines 2000: 57; 67-74). Der er i ægyptologien gammel tradition for at tolke (nogle af de) ægyptiske gudsforestillinger som ”essentielt” eller ”fundamentalt” monoteistiske, bl.a. på grundlag af ovenstående tekster (Hornung 1996: 15-32), men bortset fra kong Akhnatons religiøse revolution i det 14. århundrede f.v.t., er der ikke grundlag for denne karakteristik (Hornung 1996: 33-259; Baines 2000). Derfor er termen summodeisme mere hensigtsmæssig, når gudsforestillingerne i ovenstående og lignende tilfælde skal klassificeres.

Mesopotamisk religion

Også fra mesopotamisk religion kan der gives adskillige eksempler på summodeisme eller summodeistiske tendenser. Som første eksempel kan nævnes *Enuma Elish*, ofte kaldt den babylonske skabelsesberetning, der i sin nuværende form stammer fra 1. årtusind f.v.t. I det afsluttende stykke opremses og forklares tekstens hovedgud Marduks 50 æresnavne; det indledes på følgende måde: ”Lad os nævne ham ved hans halvtredsindstyve navne, lad hans væsen være forklaret, hans gerninger skildret” (Westenholz 1997: 226). Herefter ekspliciteres navnene, hvoraf flere oprindeligt er selvstændige gudenavne, men her optræder de som forskellige egenskaber og aspekter ved den babylonske hovedgud (Smith 2008: 170f; 175f). Et lignende motiv finder vi i en babylonsk bøn, hvori en række fremtrædende guder identificeres med Marduks forskellige egenskaber og funktioner: ”Sin is your divinity, Anu your sovereignty, Dagan your lordship, Enlil your kingship, Adad your might, Ea the wise, your intellect ... (osv.)”.¹⁵

Forestillinger af lignende art var imidlertid ikke forbeholdt Marduk, men bl.a. også knyttet til guderne Ishtar, Ashur og Ninurta (Porter 2000b: 254; Parpola 2000: 175ff). I en assyrisk hymne til

---

¹⁴ I andre tilfælde kan visse af medlemmerne af enneaden udskiftes, og antallet kan undertiden variere (fra syv til 15 medlemmer), se Hornung 1996: 221-23.

¹⁵ Citeret fra Porter 2000b: 253.

Ninurta omfatter hans legeme kosmos. Som repræsentanter for dele heraf identificeres en række guder med dele af hans krop: ”O lord, your face is the sun god, your hair Aya. Your eyes, O lord, are Enlil and Ninlil. The pupils of your eyes are Gula ... (osv.)”.¹⁶

Både inden for ældre og moderne assyriologi er der flere eksempler på, at man har tolket ovenstående og lignende forestillinger som udtryk for monoteisme eller monoteistiske tendenser, ja, betydelige dele af assyriske religion er sågar blevet karakteriseret som ”essentielt monoteistisk” (Porter 2000b: 214-18; 229; 240; Parpola 2000: 165ff). Men også dette er problematisk. Ikke blot er de tekster, som ovenstående optræder i, eksplicit polyteistiske; det samme er også den religionshistoriske kontekst, som de stammer fra (Porter 2000b). Endelig er der *flere* guder i mesopotamisk religion, i tilknytning til hvem forestillinger af ovenstående art gør sig gældende. Derfor er kategorien summodeisme også i disse tilfælde at foretrække (jf. Smith 2008: 168-76).

Zarathustrisk religion

Zarathustrisme er kun en lille minoritetsreligion i dag, primært i Iran og Indien. I oldtiden forholdt det sig anderledes. Fra det 6. århundrede f.v.t. til det 7. århundrede e.v.t. var den på forskellig vis hovedreligion i Det Persisk-Achaemeniske Rige, Partherriget og Sassanideriget, og den har antageligt udøvet en betydelig indflydelse på jødedom, kristendom og islam (Hultgård 2008: 101-18).

Et af zarathustrismens særlige karakteristika er en dualisme – eller dualismer (Stausberg 2002a: 91-95; 129-33) – mellem godt og ondt i absolut forstand. Et andet centralt kendetegn er dens forestillinger om de såkaldte Amesha Spenta, ”de udødelige velsignelsesbringende”. Opfattelsen af deres antal og karakteristika varierer afhængigt af, om man ser på Ældre Avesta, Yngre Avesta eller Pahlavi-litteraturen, men fra og med Yngre Avesta består de ofte af Ahura Mazda, der er zarathustrismens hovedgud, og seks mindre ”Abstrakta-Gottheiten” (Stausberg 2002a: 118).¹⁷ Sidstnævnte kan dels opfattes som forskellige aspekter af Ahura Mazda, dels som mere individuelt agerende væsner. Bl.a. er Amesha Spenta nært knyttet til forskellige elementer af kosmos, således at en vis panteisme gør sig gældende (Stausberg 2002b: 101).

Under alle vilkår udgør de en form for enhed. Som et ofte citeret sted fra Yngre Avesta siger: ”the seven with the same thoughts, the seven with the same speech, the seven with the same deeds, who have the same thought, same speech, same deed, the same father and commander, namely

---

¹⁶ Citeret fra Smith 2008: 173.

¹⁷ Vedrørende Amesha Spenta generelt i den zarathustriske litteratur, se Stausberg 2002a: 95-99; 118-23.

Ahura Mazda, who has set (everything in its proper place).”¹⁸ Som far til og leder af de andre medlemmer er Ahura Mazda således den øverste gud, men samtidig ét med de andre.

Der er et gammelt slagsmål om, hvordan zarathustrisme skal klassificeres. Er det monoteisme (Pettazzoni 1954: 6-8), en særlig kombination af monoteisme og dualisme (Boyd & Crosby 1979), eller er det både monoteisme, dualisme, polyteisme og panteisme (Stausberg 2002b)? Hvad specifikt angår Amesha Spenta, slår de etablerede kategorier ikke til. Her er termen summodeisme hensigtsmæssig, da den bl.a. betegner forestillingen om mindre væsner som aspekter af en øverste gud. Med andre ord: En vigtig del af de zarathustriske gudsforestillinger kan med fordel klassificeres som summodeistiske.

Hellenistisk-romersk religion

Et af kendetrækkene ved hellenistisk-romersk religion er udbredelsen af såkaldte ”orientalske” guddomme til Middelhavsområdet, og at de undertiden tillægges kosmisk og universel betydning, ja, i nogle tilfælde identificeres med andre guder (jf. Bilde 1998; Assmann 1998: 47-54; Smith 2008: 243-46).

Et ofte fremhævet eksempel er den ægyptiske gudinde Isis. I en hymne af Isidorus fra 1. århundrede f.v.t. står der bl.a.: ”The Syrians call you: Astarte, Artemis, Nanaia. The Lycian tribes call you: Leto, the lady. The Tracians also name you as Mother of the gods ... you, being one, are all other goddesses invoked by the races of men.”¹⁹ En lignende hymne fra de såkaldte Oxyrhynchos papyri konkluderer, at Isis er ”the beautiful essence of all the gods.”²⁰ Den nok berømteste Isis-hymne stammer fra den 11. bog i Apulejus’ *Det Gyldne Æsel*. Heri lovpriser Isis som ”den eneste Guddom, der i mangfoldig Skikkelse, under forskelligt Navn og med mange Slags Riter dyrkes over hele Jordens Kreds”,²¹ hvorefter hun identificeres med en række fremtrædende gudinder dyrket af forskellige folkeslag.

Også disse forestillinger er blevet kategoriseret som (en form for) monoteisme (jf. f.eks. Ludwig 2005: 6156; van Baaren 2009). Men for det første er det kun gudinder, der på den ene eller anden måde identificeres med Isis, ikke mandlige guder. For det andet er det som regel kun store gudinder, som Isis forbindes med, ikke de mange små, som også blev dyrket (Versnel 2000: 151f). Med andre ord: Forestillingerne om, at forskellige nationers gudinder blot er forskellige

---

¹⁸ Jasht 19,16; citeret fra Skjærvø 2007: 112.

¹⁹ Citeret fra Assmann 1998: 49.

²⁰ Citeret fra Assmann 1998: 50.

²¹ Citeret fra Gelsted [1942] 1997: 221f.

manifestationer af en øverste gudinde, bør klassificeres som summodeisme – eller mere præcist, sammenlignet med ovenstående tilfælde, som eksempler på tværkulturel summodeisme (Smith 2008: 246).

Kristen religion

Siden oldkirkens dage har *treenigheden* (græsk: *trias*; latin: *trinitas*) været betegnelsen for det kristne gudsbegreb par excellence. Det indebærer, at der udelukkende eksisterer én gud (kaldt ”Gud”), og at denne gud er én substans (*mia ousia*) og tre personer (*treis hypostaseis*) på samme tid; de tre kaldes Faderen, Sønnen og Helligånden. Der er forskelle mellem den vestlige og østlige kirketradition, og den vigtigste angår Helligåndens stilling. Ifølge vestlig tradition siden 500-tallet udgår Helligånden fra både Faderen og Sønnen (jf. *filioque*-problematikken); ifølge østlig tradition, der baseres på en ældre version, udgår Helligånden (ligesom Sønnen) fra Faderen alene (Rasmussen & Thomassen 2000: 101; 124). Uanset om det er den ene eller anden, står Faderen imidlertid øverst, og de tre udgør en singularer enhed.

Det absolutte flertal af kristne i tidens løb har opfattet kristendom som monoteistisk, og videnskaben har i mange tilfælde fulgt trop. Det er imidlertid ikke uden problemer. Inden for den kristne forestillingsverden figurerer der således andre overmenneskelige væsner end Gud, f.eks. engle, dæmoner og en markant satanfigur. Ganske vist klassificeres de ikke som guder, men som laverestående væsner, men det er først og fremmest et *emic* perspektiv. “From the point of view of an outside observer, however,” som assyriologen Barbara Porter har påpeget, “these beings bear a strong resemblance in their powers and functions to the minor gods of many polytheistic systems.” (Porter 2000a: 2).²²

Og hvad med det komplekse treenhedsbegreb i sig selv? Ikke blot har jøder og kristne i tidens løb sat spørgsmålstegn ved, om det er monoteisme (Lang 1998: 149f); det samme bør religionsforskeren gøre. Når der anlægges et *etic* perspektiv, er det mere præcist at klassificere det som summodeisme, da det udtrykker forestillingen om det guddommelige i skikkelse af én og tre på samme tid. Dette væsentlige aspekt får kategorien monoteisme ifølge de almindelige definitioner ikke med. Til forskel fra ovennævnte eksempler på summodeisme er treenhedsbegrebet imidlertid

---

²² Dermed ikke være sagt, at der ikke er afgørende forskelle mellem den suveræne gud og de andre overmenneskelige væsner, ej heller, at det ikke generelt giver mening at inddele sådanne væsner i forskellige kategorier. Men ud fra en funktionel betragtning er forskellene undertiden beskedne eller ikke-eksisterende. Sml. f.eks. kategorien ”ånder”, som man i særlig grad har anvendt i forbindelse med indfødte folks religioner, men undertiden har de samme funktioner og kræfter som kategorien ”guder” anvendt om overmenneskelige væsner i andre religioner, og derfor er forskellen i disse tilfælde hovedsageligt af konventionsbestemt terminologisk art; jf. Paden 1994: 121ff.

eksklusivistisk, hvad angår andre religioners guder og væsner. Ikke blot betoner de kristne bekendesskrifter, at der udelukkende eksisterer én gud; der er også gammel, kristen tradition i øvrigt for at forkaste andre guder som falske (ikke-eksisterende, dæmoner eller lign.). Derfor bør det kristne treenhedsbegreb karakteriseres som en eksklusivistisk form for summodeisme.

Listen over summodeistiske forestillinger i andre religioner kan uproblematisk udvides. Intentionen med nærværende artikel har alene været at introducere til summodeisme som nyttig kategori i den komparative religionsforskning. I de fleste af ovennævnte eksempler har termen erstattet monoteisme²³ som en mere adækvat kategori. Det betyder ikke, at monoteisme bør afskaffes som religionsvidenskabelig fagterm, men ganske givet, at anvendelsen heraf bør begrænses. Som gennemgangen viser, har den løsagtige, omfattende brug af ordet bidraget til at udviske vigtige religionshistoriske forskelle og nuancer. Ved hjælp af termen summodeisme kommer de i betydeligt højere grad til deres ret. Samtidig kan den også åbne øjnene for lighedstræk religioner imellem.²⁴ En vigtig pointe er naturligvis, at et mangefacetteret begrebsapparat i religionsforskningen er en afgørende forudsætning for, at religionernes forskelligartede gudsforestillinger kan beskrives og klassificeres præcist og nuanceret.

Lige så lidt som de andre teistiske kategorier er summodeisme imidlertid uden en implicit, kristen-eurocentrisk bias. Dels indebærer den et fokus på gudsforestillinger, og anvendes den om et religiøst system som helhed, risikerer den at give et fortegnede billede af religioner, hvor den rituelle side spiller en fremtrædende rolle; dels vil den for de fleste givetvis implicere en opfattelse af kategorien ”gud” som en afgrænset, personlig størrelse, der ikke nødvendigvis deles af andre religioner (jf. Baines 2000: 27-35; Versnel 2000: 99-112; Porter 2000b: 243-51). Derfor skal naturligvis også denne term anvendes i bevidstheden om dens begrænsninger og problemer.

Under alle omstændigheder eksisterer der næppe nogen universalløsning på de terminologiske og taksonomiske problematikker. Som religionshistorikeren Charles J. Adams har påpeget: “The classification of religions that will withstand all criticism and serve all the purposes of a general science of religions has not been devised.” (Adams 2009). Som løsning anbefaler han følgende, hvilket denne forfatter kan tilslutte sig:

The most fruitful approach for a student of religion appears to be that of employing a number of diverse classifications, each one for the insight it may yield. Though each may have its shortcomings, each also offers a positive contribution to

---

²³ Om det så er med eller uden kvalificerende adjektiver.

²⁴ F.eks. mellem det kristne treenhedsbegreb og gudsforestillinger i andre religioner.

the store of knowledge and its systematization. The insistence upon the exclusive validity of any single taxonomic effort must be avoided. To confine oneself to a single determined framework of thought about so rich and variegated a subject as religion is to risk the danger of missing much that is important. Classification should be viewed as a method and a tool only (Adams 2009).²⁵

Litteratur

- Adams, Charles J. 2009. "Classification of Religions". *Encyclopædia Britannica*. Ultimate Reference Suite. CD-ROM edition.
- Assmann, Jan. 1998. *Moses the Egyptian: The Memory of Egypt in Western Monotheism*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Assmann, Jan. 2007. "Monotheism and Polytheism". I: Sarah I. Johnston (ed.), *Ancient Religions*, Cambridge & London: The Belknap Press of Harvard University Press, 17-31.
- Assmann, Jan. 2010. *The Price of Monotheism*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Auffarth, Christoph. 1993. "Henotheismus/Monolatrie". I: Hubert Cancik, Burkhard Gladigow und Matthias Laubscher (eds.), *Handbuch religionswissenschaftlicher Grundbegriffe*, bd. 3, Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 104-5.
- Baines, John. 2000. "Egyptian Deities in Context: Multiplicity, Unity, and the Problem of Change". I: Barbara Nevling Porter (ed.), *One God or Many? Concepts of Divinity in the Ancient World*, Chebeague, Me.: Casco Bay Assyriological Institute, 9-78.
- Bilde, Per. 1998. *Den hellenistisk-romerske verden: Religiøse tekster*. København: Spektrum.
- Boyd, James & Donald Crosby. 1979. "Is Zoroastrianism Dualistic or Monotheistic?". *Journal of the American Academy of Religion* 47(4), 557-88.
- Gelsted, Otto. 1997. *Apulejus: Det Gyldne Æsel*. København: Sankt Ansgars Forlag. Oversat fra latin af Otto Gelsted.
- Holt, Else & Kirsten Nielsen (ed.). 1997. *Bibelkundskab: Introduktion til Det Gamle Testamente*. Århus: Århus Universitetsforlag.
- Hornung, Erik. 1996. *Conceptions of God in Ancient Egypt: The One and the Many*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press. Translated by John Baines.
- Hultgård, Anders. 2008. "Zoroastrian Influences on Judaism, Christianity and Islam". I: Michael Stausberg, *Zarathustra and Zoroastrianism: A Short Introduction*, London: Equinox Pub., 101-18.
- Koch, Klaus. 2003. "Monotheismus als Sündenbock?". I: Jan Assmann, *Die Mosaische Unterscheidung oder der Preis des Monotheismus*, München: Hanser: Wien, 221-38.
- Lang, Bernhard. 1998. "Monotheismus". I: Hubert Cancik, Burkhard Gladigow und Matthias Laubscher (eds.), *Handbuch religionswissenschaftlicher Grundbegriffe*, bd. 4, Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 148-65.
- Lewis, Charlton T. & Charles Short. 1966. *A Latin Dictionary*. Founded on Andrews' edition of Freund's Latin Dictionary. Revised, enlarged, and in great part rewritten by Charlton T. Lewis and Charles Short. Oxford: The Clarendon Press. Reprint of 1. edition 1879.
- Ludwig, Theodore. 2005. "Monotheism". I: Jones Lindsay (ed. in chief), *The Encyclopedia of Religion*, vol. 9, Thomson Gale, 6155-63. 2. edition.

---

²⁵ Citaterne er fra CD-ROM udgaven af *Encyclopædia Britannica*, og derfor er der ingen sidehenvisninger.

- Mackintosh, Robert. 1915. "Monolatry and Henotheism". I: James Hastings (ed.), *Encyclopædia of Religion and Ethics*, vol. 8, Edinburgh: T. & T. Clark., 810-11.
- Max Müller, Friedrich. 1873. *Introduction to the Science of Religion: Four Lectures Delivered at the Royal Institution, with Two Essays on False Analogies, and the Philosophy of Mythology*. London: Longmans, Green and Co.
- North, John. 2010. "Pagan Ritual and Monotheism". I: Stephen Mitchell & Peter van Nuffelen (eds.), *One God: Pagan Monotheism in the Roman Empire*, New York: Cambridge University Press, 34-52.
- Paden, William. 1994. *Religious Worlds: The Comparative Study of Religion*. Boston: Beacon Press. 2. edition.
- Parpola, Simo. 2000. "Monotheism in Ancient Assyria". I: Barbara Nevling Porter (ed.), *One God or Many? Concepts of Divinity in the Ancient World*, Chebeague, Me.: Casco Bay Assyriological Institute, 165-209.
- Patton, Kimberley & Benjamin Ray (eds.). 2000. *A Magic Still Dwells: Comparative Religion in the Postmodern Age*. Berkeley: University of California Press.
- Pettazzoni, Raffaele. 1954. *Essays on the History of Religions*. Leiden: E.J. Brill. Authorized transl. by H. J. Rose.
- Podemann Sørensen, Jørgen. 1999. *Det gamle Ægypten: Religiøse tekster*. København: Spektrum.
- Podemann Sørensen, Jørgen. 2006. *Komparativ religionshistorie*. København.
- Podemann Sørensen, Jørgen. 2009. *Ægyptisk religion i oldtiden*. København.
- Porter, Barbara Nevling (ed.). 2000a. *One God or Many? Concepts of Divinity in the Ancient World*. Chebeague, Me.: Casco Bay Assyriological Institute.
- Porter, Barbara Nevling. 2000b. "The Anxiety of Multiplicity: Concepts of Divinity as One and Many in Ancient Assyria". I: Barbara Nevling Porter (ed.), *One God or Many? Concepts of Divinity in the Ancient World*, Chebeague, Me.: Casco Bay Assyriological Institute, 211-71.
- Rasmussen, Tarald & Einar Thomassen. 2000. *Kristendommen: En historisk innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skjærvø, Prods Oktor. 2007. *Zoroastrian Texts*. Translated with notes by Prods Oktor Skjærvø.
http://www.fas.harvard.edu/~iranian/Zoroastrianism/Zoroastrianism3_Texts_I.pdf.
- Sand, Erik R. & Jørgen Podemann Sørensen (eds.). 1999. *Comparative Studies in History of Religions: Their Aim, Scope, and Validity*. Copenhagen: Museum Tusulanum.
- Smith, Jonathan Z. 1978. *Map is not Territory: Studies in the History of Religion*. Leiden: Brill.
- Smith, Jonathan Z. (general ed.). 1995. *The HarperCollins Dictionary of Religion*. San Francisco: Harper San Francisco.
- Smith, Mark S. 2008. *God in Translation: Deities in Cross-Cultural Discourse in the Biblical World*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Stark, Rodney. 2001. *One True God: Historical Consequences of Monotheism*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Stausberg, Michael. 2002a. *Die Religion Zarathushtras: Geschichte – Gegenwart – Rituale*. Band 1. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer.
- Stausberg, Michael. 2002b. "Monotheismus, Polytheismus und Dualismus im Alten Iran". I: Manfred Krebernik & Jürgen van Oorschot (eds.), *Polytheismus und Monotheismus in den Religionen des Vorderen Orients*, Münster: Ugarit-Verlag, 91-111.
- Stausberg, Michael. 2006. "Sammenligning". I: Siv E. Kraft & Richard J. Natvig (eds.), *Metode i religionsvitenskap*, Oslo: Pax Forlag, 29-50.
- The Oxford English Dictionary*. 2011. Online edition (www.oed.com).

- van Baaren, Theodorus P. 2009. "Monotheism". *Encyclopædia Britannica*. Ultimate Reference Suite. CD-ROM edition.
- van Nuffelen, Peter. 2010. "Pagan Monotheism as a Religious Phenomenon". I: Stephen Mitchell & Peter van Nuffelen (eds.), *One God: Pagan Monotheism in the Roman Empire*, New York: Cambridge University Press, 16-33.
- Versnel, H.S. 2000. "Thrice One: Three Greek Experiments in Oneness". I: Barbara Nevling Porter (ed.), *One God or Many? Concepts of Divinity in the Ancient World*, Chebeague, Me.: Casco Bay Assyriological Institute, 79-164.
- Voegelin, Eric. 1974. *Order and History: Volume Two: The World of the Polis*. Baton Rouge, La.: Louisiana State University Press. Reprinted.
- Voegelin, Eric. 1976. *Order and History. Volume One: Israel and Revelation*. Baton Rouge, La.: Louisiana State University Press. 4. Printing.
- Webster's Third New International Dictionary of the English Language*. 1993. Philipe Babcock Gove (ed. in chief). Springfield, Mass.: Merriam-Webster.
- Wente, Edward F. 2002. "Monotheism". I: Donald B. Redford (ed.), *The Ancient Gods Speak: A Guide to Egyptian Religion*, Oxford: Oxford University Press, 225-30.
- Westenholz, Ulla & Aage. 1997. *Gilgamesh, Enuma Elish: Guder og mennesker i oldtidens Babylon*. København: Spektrum.
- Yusa, Michiko. 2005. "Henotheism". I: Jones Lindsay (ed. in chief), *The Encyclopedia of Religion*, vol. 6, Thomson Gale, 3913-14. 2. edition.

Forkortelser

- COS I: Hallo, William W. (ed.). 1997. *The Context of Scripture, I: Canonical Compositions from the Biblical World*. Leiden: Brill.
- LSJ: Liddell, Henry George & Robert Scott. 1940. *A Greek-English Lexicon*. Revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick McKenzie. Oxford: Clarendon Press.